

RATHUS ATILGANLIK ENVANTERİ

Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması

Nilüfer VOLTAN

Hacettepe Üniversitesi

Psikolojik Danışma ve Rehberlik Bölümü

Bireylerin duygusal, toplumsal, fizyolojik gereksinmelerini giderme zorunluluğu onların davranışlarının temelini oluşturmaktadır. Bireyler bu gereksinmelerini çevrelerindeki diğer kişilerle etkileşimde bulunarak karşılarlar.

Hergün karşılaşılan kişisel sorunların bir kısmı, bireylerin duygularını ya da ilgi ve isteklerini iletmede başarısız olmalarından kaynaklanmaktadır. (Lieberman ve arkadaşları, 1978). Bireyler, değişik davranış biçimleriyle duygu, istek ve ilgilerini ifade ederler. Şöyle ki, bazı bireyler çevreyle ilişkilerinde saldırganlardır, yani istediklerini elde etmek için diğerlerini küçük görme, kırma eğilimi gösterirler. Bazı bireylerse, o denli çekingendirler ki istediklerini elde etmekte güçlük çekerler, bu nedenle de çoğu kez suçluluk duygusu ya da öfkeyle doludurlar.

Gerek saldırgan olma ve gerekse çekingen olmanın olumsuz doğurgularından söz etmek olanaklıdır. Saldırgan olan birey, belki o an için isteklerini elde eder, ancak çevrede istenmeyen bir kişi durumuna düşebilir. Çekingen kişiye gereksinmelerini tam olarak karşılayamamakta, bunun sonucu olarak da bu bireylerde fizyolojik, sosyal psikolojik doyumsuzluklar gözlenmektedir.

Saldırganlık ve çekingenliğin yanı sıra atılganlıktan da kişiler arası iletişim biçimi olarak söz edilebilir.

Atılganlık Sözcüğünün Anlamı :

İddialı, atılgan, girişken, celbezeli, kendini ortaya koyan sözcükleri, «assertiveness» sözcüğünün ancak bir kısmını dilimizde karşılayabilmektedir. Bununla beraber atılgan sözcüğünden ne anladığımızı tanımlarsak, herhalde bu kavram kargaşası biraz olsun açıklığa kavuşabilir.

Kişiler arası iletişim biçimlerinden biri olan atılganlık, başkalarını küçük görmeden, onların haklarını yadsımadan bireylerin kendi haklarını koruyabilmeleri için geliştirilen bir çeşit kişiler arası ilişkiler biçimi olarak betimlenir. (Alberti ve Emmons, 1978).

Jakubowski - Spector (1973) atılganlığın bireylerin diğerlerine saygı iletmeleri kadar, duygu inanç ve fikirlerinin de doğrudan ve içten anlatımını içermekte olduğunu eklemektedir. Atılgan kişi başkalarını küçük görmediği gibi kendini de küçük görmez. Kendi ve diğerleri onun gözünde eşittir. Atılgan kişi karşındakinden rahatça bir istekte bulunur, diğerlerini reddedebilir, ancak reddedildiği zaman da bunu hoş karşılar, yıkılmaz. Atılgan olan kişi kendine güvenlidir.

Yabancı kaynaklarda atılganlıktan kişisel etkililik (personal effectiveness) olarak da söz edilmektedir (Lieberman ve arkadaşları, 1978). Başka bir deyişle birey kişiler arası ilişkilerinde ne saldırganca davranır, ne çekingendir, ne de içine kapanıktır. Ama iletişimde bulunurken etkilidir. Bireylerin becerilerindeki gelişme, ilgilendikleri şeylere daha çabuk ulaşma, fırsatları değerlendirme ve duygusal olarak daha fazla çevreye uyum sağlamalarına yardımcı olur. Bireylerin toplumsal yaşamlarında başarılı olmaları daha etkili iletişim becerileri kazanmalarını sağlar, daha etkili iletişim becerileri de başarıya götürür.

Rathus Atılganlık Envanteri :

Atılganlık düzeyini ölçecek birçok ölçekler geliştirilmiştir. Bunlardan Rathus Atılganlık envanteri 30 maddeden oluşan bir ölçektir. Alınan puanlar -90 ile +90 arasında değişmektedir. Çekingenliğe doğru uzanan uç -90'a, atılganlığa doğru uzanan uç +90'a ulaşmaktadır. Seçenekler -3 ile +3 arasında oynamakta ve sıfır noktası bulunmamaktadır. Bunu da Rathus şöyle açıklamaktadır (1973) :

«Bir birey bir maddeden eksi ya da artı bir puan alabilir. Bunun orta noktası yoktur, yani bir maddeden sıfır puan alamaz.»

Rathus Atılganlık Envanterinin A.B.D.'de yapılan Geçerlik ve Güvenirlik çalışmaları :

Güvenirlik :

Bu envanterin güvenirlik çalışmaları testin tekrarı iki yarım metodu ve tekler çiftler metoduyla değişik araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Rathus'un (1973) yaptığı incelemede testin tekrarı güvenirliliği ($r = .78$) ve iki yarım me-

todayla elde edilen güvenilirlikse ($r = .76$) dir. Rathus ve Nevid'in (1977) psikiyatrik hastalarla yaptığı güvenilirlik çalışmasında iki yarım metoduyla elde edilen korelasyon nörotiklerden ($r = .84$) şizofrenlerden ($r = .73$), kişilik bozukluğu alanlardan sa. ($r = .84$) dür. Vaal ve Mc. Cullagh (1977) ortaokul öğrencileriyle yaptıkları bir uygulamada Rathus atılganlık envanterinin testin tekrarı güvenilirliğini ($r = .76$) olarak bulmuşlardır. Ayrıca iki yarım metoduyla elde ettikleri güvenilirlikse $r = .767$ 'dir.

Geçerlik :

Rathus atılganlık envanterinin geçerlik çalışmaları envanterin halihazır geçerliğinin saptanması ve benzer ölçütler geçerliğinin bulunmasıyla yapılmıştır.

Rathus (1973) un yaptığı halihazır geçerlik çalışmasında deneklere atılganlık envanteri verilmiş, ayrıca, deneklerin diğer kişileri üzerinde bu konuda bıraktıkları izlenimleri ölçmek için de denekleri tanıyan kişilere aynı envanter verilerek, denekleri değerlendirmeleri istenmiştir. Elde edilen halihazır geçerlik $r = 70$ 'dir.

Hollandsworth ve Galassi (1977) atılganlığın ölçülmesinde kullanılan kendini anlatma ölçeğiyle (Self - Expression Scale) Rathus atılganlık envanteri arasında yüksek bir ilişki olduğunu belirtmektedirler. Bu da Rathus atılganlık envanterinin benzer ölçütler geçerliğinin de yüksek olduğunu göstermektedir.

Ayrıca, Rathus tarafından yapılan madde analizinde envanterin 19 maddesi kullanılarak 30 maddede olduğu gibi kesin sonuçlar elde edilebileceği ortaya çıkmıştır (1973).

Rathus Atılganlık Envanterinin Türkiye'de Yapılan Geçerlik ve Güvenirlik Çalışmaları :

Rathus atılganlık envanterinin ülkemizde geçerlik çalışması, Hacettepe Üniversitesi Çocuk Gelişimi Eğitimi bölümü son sınıf öğrencilerinin yukarıda sözü edilen madde analizinde geçerliği olan 19 maddede kendilerini değerlendirmeleriyle akademik danışmanlarının (bu kişi aynı zamanda öğrencilerle yaz uygulamasına katılmıştır) öğrencileri değerlendirmesi arasındaki korelasyon katsayısına bakılarak yapılmıştır.

Yani öğrencilere Rathus atılganlık envanteri verilmiş 2, 3, 4, 6, 9, 11, 12, 13, 14, 16, 17, 19, 22, 23, 24, 25, 28, 29, 30. maddelerde kendilerini değerlendirmeleri istenmiştir. Akademik danışmanlarına aynı envanter verilerek bu 19 maddede dayalı olarak çalışmaya katılan tüm öğrencileri ayrı ayrı değerlendirmesi söylenmiş-

tir. Çalışma 26 öğrenciyi kapsamıştır. Elde edilen halihazır geçerlik $r = 70$ 'dir.

Güvenirlik çalışması da yine Hacettepe Üniversitesi Çocuk gelişimi ve Eğitimi Bölümü II. sınıf öğrencilerinden 37 kişiye envanterin 15 er günlük aralarla verilmesiyle yapılmıştır. Testin tekrarı güvenilirliği $r = .92$ olarak çıkmıştır. Ayrıca yine aynı II. sınıf öğrencilerinin 41 ine verilen ilk envanter puanlarından iki yarım metoduyla elde edilen $r = .60$ 'dır. 36 öğrencinin son envanter puanlarından tekler - çiftler metoduyla elde edilen güvenilirlikse ($r = .77$)'dir.

ÖZET :

Özetlenecek olursa, bireylerin çekingenlik, atılganlık doğrusunda ne derece çekingen olduklarını gösterebilecek Rathus atılganlık envanterinin A.B.D.'de ve ülkemizde yapılan geçerlik ve güvenilirlik çalışmalarından elde edilen korelasyon kat sayıları oldukça yüksek çıkmıştır.

KAYNAKLAR

Alberti, Robert ve M. Emmons, Your Perfect Right. San Louis Obispo : Impact, 1976.

Hollandsworth, gr. ve Zohn Galassi, The Adult Self Expression Scale : Validation By the Multitrait - Multimethod Procedure», Journal of Clinical Psychology, 1977 33 2, 407-415.

Jakubowski - Spector, M. «Ofacilit ating the Growth of Women ofthroungh. Assertiveness Training, The Counseling Psychologist. 1973, 4 (1), 75 - 86.

Lieberman, Robert ve Arkadaşları, Personal Effectiveness. Champain : Resaich Piess, 1978.

Rathus, Spencer, «A 30 - Item Schedule for Assessing Assertive Behavior, «Behavior Therapy. 1973, (4), 398 - 406.

Rathus, Spencer ve Jeffrey Nevid. «Concurrent Validity of the 30 - Item Assertiveness Schedule With a Psychiatric Population, «Behavior Therapy. 1977, (8) 393 - 397.

Vaal, Goseph ve Games. Mc. Cullagh, «The Rathus Assertiveness Schedule : Reliability At the Junior High School Level., Adolescence, 1977, 12, (47), 411 - 419.

Açıklama : Aşağıda size 30 maddelik bir envanter verilmiştir. Her maddeyi dikkatlice okuyup size uygunluk derecesine göre değerlendiriniz. Maddelerin başına, Madde eğer sizi çok iyi anlatıyor, size çok iyi uyuyorsa + 3; oldukça iyi anlatıyor, uyuyorsa + 2; biraz anlatıyorsa + 1; eğer pek uymuyor, sizi pet anlatmıyorsa - 1; oldukça uymuyor sizi oldukça anlatmıyorsa - 2; sizi hiç uymuyor, sizi hiç anlatamıyorsa - 3 yazınız.

Örnek :

İnsanlarla kavga etmekten hoşlanırım.
Eğer bu madde size çok uyuyor, sizi çok iyi anlatıyorsa maddenin başındaki boşluğa + 3, oldukça iyi anlatıyorsa + 2; biraz uyuyor anlatıyorsa + 1; pek uymuyorsa - 1; oldukça uymuyorsa - 2; hiç uymuyorsa - 3 veriniz.

- + 3 Bana çok iyi uyuyor
beni çok iyi anlatıyor
- + 2 Bana oldukça uyuyor
beni oldukça anlatıyor
- + 1 Bana biraz uyuyor
- 1 Bana pek uymuyor
beni pek anlatmıyor
- 2 Bana oldukça uymuyor
Beni oldukça anlatmıyor
- 3 Bana hiç uymuyor
Beni hiç anlatmıyor.

1. Bence insanların çoğu benden daha atilgan ve saldırganlar.

2. Sıkılganlığın yüzünden karşıt cinse herhangi bir öneride bulunmuyor ya da onların önerilerini kabul edemiyorum.

3. Bir lokantada oturduğuma göre hazırlanmamış bir yemek görünce şikayette bulunurum.

4. Başkalarına bazı hatalarımı fark ettiğimde halde onları uyarırım.

5. İstemediğim bir maddeyi görünce alırsam edilirse hayır demem için o maddeyi almam.

6. Benden bir şey öğrenmek isteyenlerde nedenini öğrenmekte istemem.

7. İnsanları görüşmek için katılmak istediğim toplantılara gitmem.

8. Benim durumumun iyileşmesi için de yükselmek için çalışmam.

9. Doğrusunu söylemekten çekinmem.

10. Yeni tanıştığım kişilerle rahatlıkla konuşmaktan çekinmem.

11. Karşıt cinslere karşı ilgi duymam.

12. Resmi telefon konuşmaları yapmaktan çekinirim.

13. Bir işe mektup yazarak başvurmayı yüzyüze görüşmeğe tercih ederim.

14. Satın aldığım şeyleri geri vermekten sıkılırım.

15. Beni rahatsız eden saygıdeğer bir yakınıma, rahatsızlığımı ifade etmek yerine duygularımı ondan saklamayı yeğlerim.

16. Aptalca görünürüm korkusuyla soru sormaktan kaçırım.

17. Bir tartışma sırasında kızdığım, hışlandığım belli olacak diye korkarım.

18. Tanınmış ve saygı duyulan bir kimşenin yanlış birşey söylediğini duyduğumda dinleyenlere kendi görüşümü de duyurmaya çalışırım.

19. Satıcılarla pazarlık yapmaktan kaçınırım.

20. Önemli ve değerli bir iş yaptığımda başkalarının bunu öğrenmesinde sakınca görmem.

21. Duygularımı ifade ederken açık ve samimiyimdir.

22. Biri benim hakkımda yanlış ve kötü şeyler söylerse, hemen o kişiyle konuşurum.

23. Çoğunlukla hayır demekte güçlük çekerim.

24. Duygularımı anında açığa çıkarmak-tansa biriktirmeyi yeğlerim.

25. Kötü bir hizmetten şikayetçi olurum.

26. Övüldüğümde bazen ne diyeceğimi bilemem.

27. Tiyatro konferans gibi topluluklarda kişi kişi yüksek sesle konuşursa, onlara susmalarına ya da konuşmalarına başka yerde devam etmelerini söylerim.

28. Kuyrukta öne geçen birine yaptığının yanlış olduğunu söylerim.

29. Fılgamı ifade etmekte zorluk çekmem.

30. Hiçbir şey söyleyemediğim zamanlar geçmem.

Türkiye'de Çocuğun Değeri, Gelişme Ortamı ve Alınması Gereken Önlemler*

Doç. Dr. Çiğdem KÂĞITÇIBAŞI
Boğaziçi Üniversitesi
Psikoloji Bölümü

Türkiye'de çocuğun aile ve toplum içindeki yeri ve değeri nedir. Bu temel soruya verilecek cevap, kuşkusuz, çok yönlü olmalı, çeşitli araştırma bulgularından kaynaklanmalıdır. Bu yazıda bu cevabın ana çizgilerini belirleyip bazı ipuçlarını ortaya çıkartmaya çalışılacaktır. Bunu yapabilmek için bir yandan Türkiye'de yetişkinlerin niçin çocuk sahibi olmak istediklerini çocuğa verdikleri değeri ve çocuklarıyla ilgili beklentilerini, diğer yandan da çocuğun zihinsel ve kişisel gelişiminin nasıl bir ortam içinde oluştuğunu incelemek gerekir.

Çocuğa Verilen Değer

Yetişkinlerin niçin çocuk istediği, çocuğun ana - babasının hangi ihtiyaçlarına cevap verdiği, bir yerde, çocuğun ana - baba, aile ve giderek toplum için değerini, belirler. Türkiye'de çocuğun değerini saptamak için gerçekleştirdiğimiz «Çocuğun Değeri» araştırması bu konuyu bütün ayrıntılarıyla incelemektedir (Kâğıtçıbaşı, 1978 a, b, 1977).

«Çocuğun Değeri» araştırması, kültürler arası karşılaştırmayı amaçlayan, sosyal psikolojik bir araştırmadır ve çocuk sahibi olmanın bireysel ve kültürel temellerini incelemektedir. Araştırmaya Türkiye ile beraber Endonezya, Kore, Filipinler, Singapur, Tayland, Milliyetçi Çin, Amerika Birleşik Devletleri ve Almanya'da katılmıştır. Bu ülkeleri temsil edici büyük çapta örneklemeler kullanılarak evli çiftlerle etraflı mülakatlar gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de «Çocuğun Değeri» araştırması 1975 yılında yurt çapında ve ülkeyi temsil edici bir örneklem kullanılarak 2305 evli kişiyle yapıldı. Bunların dörtte üçü kadın, dörtte biri erkekti. Türkiye'de 42 ile gidilerek köy - ilçe - kent düzeylerinde derinlemesine mülakatlar gerçekleştirildi.

Araştırmanın kavramsal çerçevesine göre, çocuğun değeri, onun ana, baba ve aileye verdiği tatminle, maliyetinin farkı şeklinde oluşur. Araştırmanın en önemli bulgularından birisi, çocuğun tüm değerini oluşturan ana - baba ve aileye sağladığı tatminlerle onlara maliyetinin ortaya çıkmasıdır. Çocukların olumlu yönlerini belirten işlevler psikolojik ve ekonomik tatminler olarak belirlemiştir. Bunların en önemlileri :

1 — Çocuğun küçükken sevgi sağlayıcı, aileyi tamamlayıcı ve karı - kocayı yaklaştıracı işlevi;

2 — Yaşlılıkta güven sağlayıcı işlevi;

3 — Çocuğun küçükken sağladığı neşe ve canlılık;

4 — Çocuğun küçükken sağladığı maddi fayda; ve

5 — Çocuğun aile adını devam ettirmesidir.

Çocuğun bu işlevlerinin önemi nüfus içinde farklılıklar göstermektedir. Şöyle ki; Yaşanılan yörenin gelişmişlik düzeyi, aile geliri, eğitim ve özellikle kadının eğitim düzeyi yükseldikçe, kırdan kente hareketlilik arttıkça ve nihayet aile de mevcut olan çocuk sayısı azaldıkça, çocuğun güvenlik sağlayıcı işlevi ya da genel ekonomik değeri önem kaybetmektedir. Ancak bu, genel modernleşme ve gelişme sonucu çocuğun tüm değerinin azalması şeklinde yorumlanamaz. Çünkü ekonomik değerinin azalması yanında, çocuğun psikolojik değerinin arttığını görüyoruz. Şöyle ki; gelir düzeyi, eğitim ve kırdan kente hareketlilik arttıkça ve ailedeki mevcut çocuk sayısı azaldıkça, çocuğun sevgi sağlayıcı ve aileyi tamamlayıcı işlevi önem kazanmaktadır. Aynı şekilde, çocuğun neşe, canlılık sağlayıcı işlevi ve ana - babanın bir

(*) Uluslararası Çocuk Yılı Türkiye Milli Komitesi, «1970'lerin Sonunda Türkiye'de Çocuğun Durumu» Konferansına sunulmuş tebliğ, 4 - 8 Ocak, 1979, Ankara.

devamı olma işlevinin önemi de eğitim ve gelir düzeyi ile olumlu ilişki göstermektedir. Böylece az gelişmişlik ortamında, çocuk, sağladığı maddi fayda bakımından değer taşırken, gelişme süreci ile çocuğun psikolojik değeri artmaktadır.

Kısaca özetlemek gerekirse, sosyal değişme ve gelişme süreci içinde ana-babasının gözünde çocuğun değeri de değişmektedir. Bununla birlikte, yaygın olarak çocuğun küçükken maddi yarar sağlayıcı, aile adını devam ettirici ve yaşlılıkta güven sağlayıcı, kısaca faydacı değeri ön plâna çıkmaktadır. Çocuğun psikolojik değerini ise daha az yaygın bir biçimde belirlediğini görüyoruz. Özellikle gelişmişlik düzeyleri düşük yörelerde, kırsal ortamda, çocuk aileye yararı oranında değerli görülmektedir.

Cocukla İlgili Beklentiler

Kâğıtçıbaşına göre çocuğa verilen değer, doğrudan, çocuktan beklentilerle ilgilidir. Şöyle ki, çocuğa maddi, faydacı değerler atfeden ana-babanın çocuktan beklentileri de bu yönde olacaktır. Çocukla ilgili beklentileri iki grupta toplayabiliriz. Bunlar, çocuğun kişiliğiyle ilgili beklentiler ve maddi yardım beklentileridir.

a. Çocuğun kişiliğiyle ilgili beklentiler :

«Çocuğun Değeri» araştırmasında «Çocuğunuz büyüdüğünde onun nasıl bir kişi olmasını isterdiniz?» sorusuna en yaygın olarak «hayırlı evlat olsun», «ana-babasının sözünü dinlesin» gibi ana-babanın çıkarına yönelik cevaplar verilmiştir. Böyle faydacı bir zihniyetle büyütülen ve kendinden çok ailesine karşı sorumlu tutulan bir çocuğun, bağımsız bir kişilik geliştirmekte zorluk çekeceği de düşünülebilir.

Ana-baba eğiliminin artmasıyla birlikte çocuğun ileride bağımsız olması da daha çok istenmektedir. Ancak burada da bir yandan çocuğun bağımsız olması istenirken diğer yandan gene ana-babasının sözünü dinlemesi istenmekte ve çelişkili bir beklentiler sistemi ortaya çıkmaktadır.

Özetle ana-babaların yaygın eğilimi, çocuğun bağımsız, kendi kendini yönetebilecek bir kişi olmasını engelleyecek yöndedir. Bu durum Türkiye'de yapılmış diğer bazı araştırmalarla da saptanmıştır. Örneğin, Öztürk (1969'a), Geçtan (1973), Şamin (1984). Çocuğun kişilik gelişmesinin oluştuğu ortamı incelenirken bu konuya tekrar değineceğiz.

b. Çocuktan maddi yardım beklentilerine gelince :

Kâğıtçıbaşı'nın bulgularına göre çocuklar hem küçük yaşta, hem büyümeye aileye hiz-

met etmesi beklenmekte, aileye bağlılığına büyük önem verilmektedir. Özellikle erkek çocuğun yaşlılıkta ana-babasına bakması «Çocuğun Değeri» araştırmasında cevaplayıcıların çoğunluğu tarafından beklenmektedir. Kız çocuktan ise ileride çok daha az yardım beklenmektedir, daha çok evde anneye yardımın rolü belirtilmektedir. Burada sosyal normların ve onların etkisindeki çocuklarla ilgili farklı cinsiyet-rol-beklentilerinin önemi büyüktür.

«Çocuğun Değeri» araştırmasında çok belirgin bir şekilde ortaya çıkan erkek çocuk tercihi de (% 74) dır. Bu, kuşkusuz, ondan ilerdeki maddi yardım beklentileriyle bağlantılıdır. Aile adını devam etmesi de bir sosyal değer olarak erkek çocuğun önemini perçinlemektedir. Böylece, aileye hizmete dayanan bir geleneksel değerler sistemi belirgin olarak ortaya çıkmaktadır.

Çocuğun Gelişme Ortamı

«Çocuğun Değeri» araştırmasının yukarıda açıklanan bulguları ve bunları destekleyen diğer araştırma bulguları, çocuğun içinde geliştiği aile ve toplum ortamı çerçevesinde daha iyi anlaşılabilir. Bu ortamı bir taraftan kişilik gelişmesi, bir taraftan da zihinsel gelişme bakımından inceleyebiliriz.

a. Kişilik Gelişmesi :

Yukarıda cinsiyet rolleriyle ilgili farklı beklenti ve değerlere değinmiştik. Erkek çocuk çoğu zaman ana-babasının tek yaşlılık güvencesi olduğundan çok değerlidir. Ayrıca, kırsal ortamda erkek çocuk, ailesine saygınlık ve sosyal mevki sağlar. Erkek çocuğun özellikle annesine, aile ve çevresinde statü sağladığını biliyoruz. O kadar ki, erkek çocuğu olmayan bir kadın hor görülür (Stirling, 1965, Başaran, 1971). Böyle bir sosyal değerler ortamında bu kadar önemli işlevleri olan erkek çocuğun tercih edilmesi doğaldır. Bu aşırı tercihle birlikte erkek çocuğun üstüne düşme de görülür. Bu şekilde özellikle anasına çok yakın büyüyen, üstüne düşülen erkek çocuğun özerk kişilik gelişimi bakımından bu ortamın pek sağlıklı olmadığı ileri sürülebilir (Öztürk 1969'a ve b; Geçtan, 1973; Kâğıtçıbaşı, 1977). Erkek çocuğa bir taraftan çok değer verilirken, bir taraftan da belki taşıyamayacağı büyük sorumluluklar verilmektedir. Kız çocuk ise bu ortam içinde bir kenara itildiğini küçük yaşta anlar. Kendine etrafın fazla değer vermediğini gördüğünden, o da kendini pek değerli görmeyebilir. Kız ve erkek çocukların, farklı rol beklentileri ile farklı sosyalleşme süreçlerinden geçtikleri gözlemlenmiştir. (Örneğin Başaran, 1974). Devamlı baskı ve kontrol altında, geleneksel rol beklentileriyle büyütülen kız çocukların erkeklerden daha tutucu, dindar, daha

az başarı güdüsüne sahip ve dış kontrole daha bağımlı oldukları bulunmuştur. Ayrıca bu pasif kişilik türünün ve geleneksel rol beklentilerinin ileriki yaşlarda da kızların yaşam koşullarıyla perçinlendiği ve fazla değişmediği görülmüştür (Kâğıtçıbaşı, 1972; Kâğıtçıbaşı ve Kansu, 1976 - 77).

Çeşitli araştırmalar özellikle kırsal yörede çocuğun, birbirlerine yakın bağlarla bağlı aile-akrabalık - komşuluk ilişkileri içindeki çok sayıda yetişkinin ve özellikle babanın mutlak kontrolü altında büyüdüğünü göstermektedir (Örneğin, Helling 1966; Kâğıtçıbaşı 1977, Stirling, 1965; Köknel, 1970; Jaquette ve Erkut, 1975). Böyle yetkeci bir yetişme ortamının çocukta özerk kişilik gelişimine ve girişimcilğe sekte vurduğu ileri sürülmüştür (Geçtan, 1973; Öztürk, 1964, 1969'a, Köknel 1970; Cebiroğlu, Sümer, Yavuz ve Bakan, 1969).

Çocuğun çevresindeki bu kontrol, disipline nasıl dönüşmektedir ve disiplinin amacı ne olmalıdır? Bu sorular bizi çocukta vicdan (ahlâk ya da iç kontrol) gelişimini incelemeye yöneltmektedir.

1. İç - Kontrol :

Disiplinin amacı çocukta iç - kontrol geliştirmek olmalıdır. Şöyle ki, çocuk dışa bağımlılıktan kurtularak, kendi kendine karar verebilen ve kararının sorumluluğunu taşıyan bir olgunluğa erişmek üzere eğitilmelidir. Örneğin, çocuk babasının yanında kardeşine vuruyor fakat babası yokken vuruyorsa, dış - kontrole bağımlı olup daha iç - kontrol geliştirmemiş demektir. Onun, doğru davranışı, bir başkasının zoru ve denetimi olmadan kendi kendine yapmak isteyecek bir duruma gelmesi çocuk terbiyesinin amacı olmalıdır.

İç kontrolün gelişmesi çok küçük yaşlarda, çocuğun konuşmayı öğrenip çevresindekilerle sözel ilişkiler kurmaya başladığı 2 - 3 yaş ça-ğında başlar. Dolayısıyla okul öncesi erken çocukluk çağı vicdan (ahlâk) gelişimi bakımından çok önemlidir. Çocukta yüksek ya da düşük düzeyde iç kontrol gelişimine yol açan en temel etkenlerden biri çocuk terbiyesidir. Terbiye içinde de çocuğa uygulanan disiplinin türü büyük önem taşımaktadır.

Çocukta vicdan ve ahlâk gelişmesi konusunda yapılan çeşitli araştırmalar çocuklara sık sık uygulanan güç gösterisinin (yani çocuğu dövmek, bodruma kapamak, cezaya bırakmak gibi fiziksel cezanın) çocukta zayıf vicdan gelişimi (yani yetersiz iç kontrol) meydana getirdiğini göstermiştir.

Acaba çocuğu dövmek ya da kuvvet kullanılarak cezalandırmak niçin çocukta zayıf vicdan gelişmesine yol açar?

a. Çocuk bir yanamazlık yaptığı zaman dayak yerse, yaptığının karşılığını ödemiş demektir. Yaptığını tamir etmek ve onun kötü sonuçlarını düzeltmek için düşünmesine ya da başka birşey yapmasına gerek kalmamıştır.

b. Ayrıca, dövülmek, çocukta ana - baba-ya karşı kızgınlık yaratır. Dolayısıyla çocuk kendi yaptığının kötü birşey olduğunu öğrenip kendini suçlu göreceğine kendini döveni suçlar.

c. Nihayet, bir disiplin tekniği, çocuğa taklit edebileceği bir model sağlar. Kendini döven ana - babasının saldırganlığını çocuk taklit edecek ve kızdığı zaman o da bir başkasını dövecektir. Böylece fiziksel ceza çocuğa vicdanlı olmayı değil, saldırgan olmayı öğretir.

Fiziksel olmayan psikolojik disiplini ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birisi «sevgiyi esirgeme», diğeri «ikna etme ve pişmanlık duyurma» olarak tanımlanabilir. Sevgiyi esirgeme, dövmek gibi bir cezadır; dövmeden farkı, fiziksel olmayıp psikolojik olmasıdır. Çocukla konuşmamak, ona aldırılmaz bir şekilde davranmak, ya da onu artık sevmediğini söylemek, sevgiyi esirgeme yollarıdır.

Sevgiyi esirgemenin psikolojik ceza olarak eğitimciler tarafından ana - babalara önerildiğini görüyoruz. Ancak, psikolojik ceza fiziksel cezanın —yukarıda sayılan— sakıncalarını paylaşmamakla beraber, vicdan gelişimi bakımından en etkili disiplin türü de değildir.

Piaget, Kohlberg gibi bilişsel psikologların son zamanlardaki kavramlaştırmaları ve Hoffman ve Saltzstein'in araştırmaları gibi görgül incelemeler, ahlâk gelişimine yol açma bakımından en etkili disiplin türünün ikna etme, pişmanlık duyurma olduğunu ortaya koymuştur (Kâğıtçıbaşı, 1977 b, bölüm 8). Bu disiplin türünde çocuğun davranışının başkasına yaptığı zarara çocuğun dikkati çekilir. Böylece çocuğun, kendini bir başkasının yerine koyma-şını sağlanır. Başka bir deyişle, çocuk, davranışının sebep olduğu zararı anlar. Başkasının acısına, üzüntüsüne kendisinin sebep olduğu fikri, çocuğun yaptığı davranıştan ötürü suçlu hissetmesine ve pişmanlık duymasına yol açar. Böylece çocuk kendi kendini cezalandırmaya yani iç kontrol (vicdan) geliştirmeye başlamış olur.

Türkiye'de yapılmış çeşitli araştırmalar (örneğin, Frey, 1963) ve izlenimlerimiz, güç gösterisine dayanan disiplin türünün ve özellikle dayanın çok yaygın olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıdaki açıklamalar ışığında, çocukta iç - kontrol geliştirmek bakımından bu tür bir disiplin ortamının ne kadar sakıncalı olduğu görülmektedir.

Çoğu kez, ana - baba, çocukla oturup uzun uzun konuşarak mantık yürütmeye, çocuğun kendi davranışının sonucunu anlamasına yardımcı olmaya üşendikleri için kestirme yol olarak dayaja başvurumaktadırlar. Bu da, özellikle geleneksel kırsal kesimde çocukla, sebep - sonuç ilişkilerini belirleyici sözel iletişimin pek az olmasıyla ilgili gözükme (Helling, 1966). Böyle bir ortam, çocuğun zihinsel gelişmesini de olumsuz yönde etkileyebilir.

b. Zihinsel Gelişim :

Bilindiği gibi, zihinsel gelişim çevrenin etkisi altındadır. Yaşamın ilk aylarından başlayarak okul çağına uzanan bebeklik ve erken çocukluk devrelerinde bu etki özellikle önemlidir ve bu erken devrede, yetersiz çevrenin zihinsel gelişim üzerindeki olumsuz etkileri ileride telafisi zor geriliklere yol açabilir (Kâğıtçıbaşı, 1979). Bu konuda dünyanın çeşitli ülkelerinde yapılmış pek çok araştırma bu gerçeği vurgulamıştır.

Zihinsel gelişimin temel taşlarından birisi dil gelişimi ve kullanımı olduğuna göre, gelişmekte olan çocuğun çevresinden gelen sözel uyarıların önemi büyüktür. Oysa, araştırmaların da gösterdiği gibi, (Örneğin, Helling, 1966), Türkiye'de özellikle kırsal kesimde söze, sebep - sonuç ilişkilerini açıklayıp mantık yürütmeye dayanan öğretme aile içinde pek az olmaktadır. Bunun yerine daha yaygın olarak, bir davranış ya da beceriyi açıklayarak değil de, göstererek çocuğa öğretme, çocuğun da taklit yoluyla öğrenme durumu görülmektedir (Helling, 1966). Böylece sebep - sonuç ilişkilerine dayanan sözel iletişim eksikliği, bir taraftan çocuğun yeterli kontrol geliştirmesine ket vururken, diğer taraftan da onun zihinsel gelişimini olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Ayrıca, genel olarak çevrenin uyarıcı bakımından fakirliği de çocuğun zihinsel gelişmesini besleyememekte, baki de onun zihinsel yeteneklerini gerçekleştirememesine sebep olmaktadır. Türkiye'de bu durumu kanıtlayan çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bu araştırmaların ortak bulgusu, yetersiz çevrede yetişen çocukların zihinsel gelişimlerinde düşük bir düzeyde olduğudur. Örneğin, bir çalışmada (Kâğıtçıbaşı, 1979) Çocukların Bir - İnsan - Çiz testi Bursanın Kırsal ve Kentel kesiminden 218 beşinci sınıf öğrencisi üzerinde yapılmış sonuçları da bu bulguyu destekleyen yakınlık - uzaklık ve çevre - ekonomik gelişmişlik boyutları ile zihinsel gelişim arasındaki ilişkiyi gösteriyordu. Kentel kesimdeki çocukların zihinsel gelişim düzeyleri kırsal kesimdeki çocukların zihinsel gelişim düzeylerinden daha yüksekti. Bu sonuçlar, zihinsel gelişim düzeyi ile sosyo - ekonomik durum arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, zihinsel gelişim düzeyi ile sosyo - ekonomik durum arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, zihinsel gelişim düzeyi ile sosyo - ekonomik durum arasında bir ilişki olduğunu göstermektedir.

bir sıralama gösterdi : Kentel üst/orta S-E-D > kentel alt S-E-D > kente en yakın gelişmiş köy > orta uzak, orta gelişmiş köy > uzak, az gelişmiş köy. Böylece, Bir - İnsan - Çiz testiyle saptanan zihinsel - algısal becerinin, çevresel etkenlerle belirlendiği görüldü.

Ataman ve Epir (1972) Ankara'da gerçekleştirdikleri bir araştırmada alt S-E-D'den gelen çocukların orta S-E-D'dekilerle karşılaştırıldığı bilişsel gruplama ve kavramlaştırma işlemlerinde daha geri düzeyde olduklarını bulmuşlardır. Şemin de () İstanbul'da 2300 ilkökul öğrencisiyle yaptığı büyük kapsamlı bir araştırmada fakirlik, yetersiz aile ve çevre koşullarının okul başarısızlığına yol açan temel neden olduğunu saptamıştır.

Yukarıdaki açıklamalarda örnek olarak sunulan çeşitli araştırmalar Türkiye'de çocuğun kişilik gelişmesi ve zihinsel gelişmesinin olduğu ortamın yetersiz ve olumsuz taraflarını vurgulamıştır. Daha önce ele alınan, ana - babanın çocuğa verdiği değer ve çocukla ilgili beklentilerini de gözönünde bulundurursak, bugün Türkiye'de çocuğun aile ve toplum içindeki durumunu anlayabilmek için bazı ipuçlarının ortaya çıktığını görürüz.

Ne Yapılabilir?

Türkiye'de çocuğun daha sağlıklı bir ortam içinde büyümesi, kişisel ve zihinsel gelişimini doğal yeteneklerinin elverdiğince gerçekleştirebilmesi için çok yönlü, köklü ve kalıcı önlemler gerekmektedir. Bu önlemler iki ayrı düzeyde ele alınabilir. Bunlardan biri genel planda gelişme sorunlarını içerirken diğeri daha belirgin politika ve programlara yönelik olabilir.

Genel planda, çocuk sorunları temel gelişme sorunlarından soyutlanamaz; uzun vadeli ve kapsamlı olarak bu çerçevede çözümlenebilir. Dolayısıyla, kitlelere malolabilecek ekonomik gelişmeyle, yaygın ve etkin eğilimle ve bunlarla birlikte gerçekleştirilecek sağlık ve diğer kamu hizmetleriyle ilişkili olarak çocuk sorunları da azalacaktır. Elbette temel amaç, böyle topyekün, dengeli ve sağlıklı bir sosyo - ekonomik gelişmedir.

Ancak, bu genel gelişme çerçevesi içinde ve bu gelişmeyi besleyebilecek bir şekilde özellikle çocuğa ve aileye dönük daha belirgin ve sınırlı politika ve programlar da gerçekleştirilebilir. Bu tür çalışma ve etkinliklere bugün Türkiye'de büyük gereksinim vardır. Bu tür programlar çocuğun doğal çevresi olan aileye yönelebileceği gibi, bir taraftan ana - babayı eğitirken diğeri taraftan da çocuğa aile dışında kurumsal hizmet götürebilir.

a. Aileye yönelik programlar :

«Ana - baba eğitimi» aileye yönelik programların temelini oluşturur. Çocuk gelişimi temel ilkelerinden yararlanarak, çocuğun çeşitli gereksinimlerini daha iyi karşılayabilecek ortamı yaratabilmek için ana - babayı eğitmek amaçlanır. Bu eğitim yaygın yetişkin eğitiminin doğal ve temel bir parçasını oluşturmaktadır.

Ana - baba eğitimi için gezici ekiplerden, halk - eğitim merkezlerinden, kısa süreli yöresel kurslardan, okul - aile birliği ve çeşitli dernek etkinliklerinden yararlanılabilir. Bunların yanında kamu iletişim araçları da yaygın yetişkin eğitiminde etraflı bir şekilde kullanılabilir. Bu konuda radyo ve özellikle televizyona büyük görevler düşmektedir. Ayrıca, düşük eğitim düzeyindeki kişilerin anlayabilecekleri şekilde yazılmış, resimlendirilmiş ana - baba kılavuzları çok sayıda basılıp parasız olarak devletçe dağıtılabilir, ya da okuma - yazma kurs ve programları içine alınabilir. Böylece ana - baba nüfusunun önemli bir kısmına ulaşmak mümkün olabilir. Çeşitli yollarla gerçekleştirilen bu iletişimlerde, çocuğun çok yönlü sağlıklı gelişimi için en uygun ortamı yaratabilmeleri için ana - babayı eğitmek amaçlanır.

b. Çocuğa yönelik kurumsal hizmet :

Yukarıda önerilen aileye yönelik çalışmalarla birlikte ve onlara paralel olarak çocuğa kurumsal hizmet de götürülmelidir. Özellikle yetersiz, yoksul çevrelerden gelen çocuklar aile dışında bir erken eğitim kurumunun hizmetlerinden büyük ölçüde yararlanabilirler. Küçük yaşta zihinsel ve kişisel gelişmeleri desteklenen bu çocuklar ilkökul çağında ve daha ilerideki eğitim düzeylerinde, daha iyi çevrelerden gelen yaşlılarıyla boy ölçüşebilirler. Gerek zihinsel, gerek kişilik gelişimi için, iyi bir okul öncesi eğitimi aile eğitimini tamamlayıcı çok önemli bir kurumdur.

Okul öncesi yaygın eğitimi, çok yönlü bir insan gücü plânlaması çerçevesinde ele alınmalıdır. Bu da, programların hazırlanmasında kademeli ve dengeli bir plânlamayla gerçekleştirilebilir. Plânlama dört ana grupta toplanabilir :

1. Okul öncesi eğitimi için bilgili, yetenekli gerekli sayıda eğiticinin yetiştirilmesi. Yetiştirme, kısa ya da uzun süreli programlarla gerçekleştirilebilir. Bir yandan yeni eğitici eğitimi programları geliştirilirken, diğer yandan da mevcut olan eğitici eğitimi sisteminin et-

raflıca değerlendirilip geliştirilmesi gerekir.

2. Okul öncesi eğitim araçlarının geliştirilmesi, yayınlanması, yeterli sayıda üretilerek uygulamaya sunulması. Eğitim araç ve gereçlerinin çocuk gelişiminin temel ilkeleri ışığında, çocukların gereksinimlerine cevap verecek şekilde ve ülke koşullarına uygun olarak hazırlanmasına ve olabildiğince ucuza maledilmesine çalışılmalıdır.

3. Okul öncesi eğitim kurumlarının gereken yerlerde ve gereken sayılarda açılması. Kurumlar hem kentsel, hem kırsal yörelerde bütün çocuklara hizmet götürebilecek şekilde açılmalı, bunun için mümkün oldukça mevcut olan ilkökul ve diğer kamu kuruluşlarının olanaklarından yararlanılmalıdır.

4. Kimlere hizmet götürüleceği konusundaki önceliklerin saptanması. Bütün okul öncesi eğitim kurumlarının birden açılması mümkün olmadığına göre, öncelikler gereksinimlere göre saptanmalıdır. İlk plânda, korunmaya muhtaç, yetersiz kırsal kentsel çevrede yaşayan, annesi çalışan çocuklara öncelik verilmesi gerekir. Giderek tüm çocuklara ulaşmak amaç olmalıdır.

Türkiye'de okul öncesi çocuk gelişimi ve eğitimi projesi

Boğaziçi Üniversitesi'nin Millî Eğitim Bakanlığı nezdinde yürütmekte olduğu Türkiye'de okul öncesi çocuk gelişimi ve eğitimi projesi yukarıda belirtilen bazı önerileri içeren oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Bu projenin amaçları, Türkiye'de mevcut okul öncesi eğitim programlarının ve eğitici eğitimi sisteminin değerlendirilmesi, çocuk gelişiminin temel ilkelerini saptayarak bu ilkeler doğrultusunda Türkiye koşullarına uygun okul - öncesi model ve programlarının geliştirilmesi ve uygulamaya konulmasıdır. Bu proje çerçevesinde çocuğun kişisel, zihinsel, sosyal gelişimi ve eğitimi bir bütün olarak ele alınmakta ve bu gelişimin en sağlıklı bir şekilde gerçekleşebilmesi için çocuğa hizmet ilkesi benimsenmektedir. Böyle çok yönlü, dengeli ve yaygın bir çocuk hizmet modeli uygulamada gerçekleştirilebilirse, Türkiye'de çocuğun aile ve toplum içindeki yeri ve değeri yükseltilebilir*. Boğaziçi Projesi bu hedefe yönelmek için yapılabilecek çalışmalara sadece bir örnektir. Türkiye'de bu tür çeşitli çalışmalara gereksinme vardır. 1979 Uluslararası Çocuk Yılı etkinlikleri, bu gereksinimin ortaya çıkmasına yardımcı olabilir.

(*) Projeyi açıklayan «Başbakanlık Sunu Notları» ilişiktir.

KAYNAKLAR

Ataman, J. ve Epir, S. (1972). Age, Socio-economic Status and classificatory behavior among Turkish children. Cronbach, L.J.C. ve Drenth, P.J.D. (Editörler). Mental tests and cultural adaptation (kitabında). The Hague : Mouton s. 329 - 377.

Başaran, Fatma (1971). Diyarbakır Köylerinde Vaziyet Alışların Değişmesiyle İlgili Psiko - Sosyal Bir Araştırma. Ankara Üniversitesi: Ayrı basım.

Başaran, Fatma (1974). Psiko - Sosyal Gelişim. A.Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay. No. 254, Kalite Matbaası, Ankara.

Geçtan, Engin, (1973). Toplumumuz Bireylerinde Kimlik (Identity) Kavramı ile İlgili Sorular Üzerinde bir Tartışma, 50. Yıla Armağan. Eğitim Fak. Yay.

Helling, G.A. (1966). The Turkish Village as a Social System. Occidental College, Los Angeles, Calif. (Basılmamış monograf).

Jaquette, D. ve Erkut, S., (1975). Operative and Representational Social Thought: Some categories of Social Experience in the Turkish Village. Hacettepe Bulletin of Social Sciences and Humanities, 7, 1 - 2, s. 70 - 92.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1979). The Effects of the Level of Development on Draw - A - Man I.O. Scores in Turkey. Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, (Baskıda).

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1978 a). Çocuğun Değerli Psikolojik Dergisi, Cilt 1, No. 1, s. 2 - 4.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1978 b). The Value of Children: Motivations for Child-bearing in Turkey. 3. Avrupa Ekonomik Psikoloji Kongresine sunulmuş tebliğ.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1977 a). Cultural Values and Population Action Programs : Turkey UNESCO için hazırlanmış rapor.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1977 b). İnsan ve İnsanlar : Sosyal Psikolojiye Giriş. Duran Ofset, İstanbul.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem ve Kansu, Aykut (1976-1977). Cinsiyet Rollerinin Sosyalleşmesi ve Aile Dinamiği : Kuşaklararası Bir Karşılaştırma. Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, Cilt 4 - 5.

Kağıtçıbaşı, Çiğdem (1972). Sosyal Değişmenin Psikolojik Boyutları : İzmir Lise Öğrencileri Üzerine Bir İnceleme. Sosyal Bilimler Derneği Yayınları : A - 5, Ankara.

Köknel, Özcan (1970). Türk Toplumunda Bugünün Gençliği, Bozak Matbaası, İstanbul.

Öztürk, Orhan (1969 a). Anadolu Toplumunda Özerklik ve Girişme Duygularının Kıstlanması. 5. Milli Nöro - Psikiyatri Kongresi.

Öztürk, Orhan (1969 b). Anadolu Toplumunda Oedipus Kompleksi Teorisinin Geçerliliği. 5. Milli Nöro - Psikiyatri Kongresi.

Öztürk, Orhan (1964). Toplumsal Çocuk Yetiştirme Tarzları ve Kişilik Gelişmeleri. Nöro - Psikiyatri Arşivi. Özel Kongre İlavesi s. 108 - 126.

Stirling, Paul (1965). Turkish Village, London : Wiedenfeld and Nicholson.

Şemin, Refia (1964). Gençlerimizin Psiko - Pedagojik Problemleri : Kalkınmamıza Engel Olan Başlıca Sebepler. İ.Ü. Yay. İstanbul, İ.Ü. Ed. Fak. Yay. No. 1086.

Şemin, Refia (). Okulda Başarısızlık, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.